

Kulturhistorisk rapport

SBM1131 Kalbygård grusgrav etape II

Låsby sogn, Gjern herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.01.06. Sb.nr. 21.

Kampagne: 16-04-2015 og 15-06-2015, SLKS nr. 16/00796

Beretning for den systematiske udgravning af bebyggelses-og aktivitetsspor fra ældre germansk jernalder. Ved udgravningen blev der dels fundet et langhus, hvoraf halvdelen blev undersøgt, dels to hele gårdsanlæg med hovedhus, værkstedshuse samt omkransende hegn. Udgravningen blev udført af arkæologerne Heidi Mikkelsen, Nanna Kirkeby samt Anja Vegeberg Jensen (daglig leder). Undersøgt gennem to kampagner, først en enkelt dag d. 16. april 2015, hvor det førstnævnte langhus blev udgravet, samt i juni/juli 2015.

Indhold

Abstract	3
Undersøgelsens forhistorie	3
Administrative data	5
Topografi, terræn og undergrund	7
Målesystem	8
Øvrige data	8
Udgravningsmetode	9
Undersøgelsens resultater	9
Diverse anlæg	10
Huse/hegn/staklader, beskrivelse af fremgangsmåde	11
Konstruktioner, definition af disse	11
Hus- og hegnskonstruktioner	12
Det østlige gårdsanlæg (ældste gård).....	13
Det vestlige gårdsanlæg (yngre gård).....	16
Naturvidenskabelige resultater	21
Sammenfatning	22
Fremtidigt arbejde på stedet.....	24
Litteratur:.....	25
Beskrivelse af yngre jernalder	26
Tidstavle.....	27

Abstract

Der blev indledningsvis undersøgt den vestlige halvdel af et afdækket langhus fra germansk jernalder (375 AD - 775 AD). Dette hus havde bevaret vægforløb samt 4 sæt tagbærende stolper. Et par måneder senere blev der udgravet to velbevarede gårdsanlæg fra ældre germansk jernalder. De to gårde rummede ligeledes hovedhus og enkeltradedet hegn/sadeltagshegn samt to stk. C-formede værkstedshuse. Desuden blev der undersøgt lidt spredtliggende gruber, som formodentlig er lidt yngre end germanertidsbebyggelsen.

Figur 1: Foto fra opdagelsen og registreringen af stolper på et, af grusgraven, muldafrømmet område. Et C-formet værkstedshus med omløbende væggrøft ses opridset i forgrunden.

Undersøgelsens forhistorie

Den systematiske undersøgelse er foretaget forud for etapevis råstofudvinding på området kaldet etape II, på grundlag af fund af væsentlige arkæologiske anlæg i forbindelse med muldafrømning

udført af grusgraven, dvs. uden arkæologisk opsyn. Området, der her er undersøgt, er ca. 3800 m² stort.

Ved tidligere, efterhånden talrige, muldafrømninger i både 2013 og 2014 blev der på grusgravsområdet fundet spredte gruber og stolper, herunder en grube med keramik fra yngre stenalder samt flere store gruber indeholdende lidt jernalderkeramik. Grubegravningsaktiviteterne intensiveredes mod nord og øst, men der blev ikke, før i slutningen af 2014 lokaliseret egentlig bebyggelse på området. I 2011 og 2012 udgravedes dele af et gårdsanlæg fra yngre romersk jernalder/ældre germansk jernalder. Dette område ligger ca. 500 meter sydøst for det aktuelle areal. I december 2014 blev der udgravet 3 langhuse i den nordlige del af udgravningsområdet samt et gårdsanlæg, beliggende mod syd, bestående af et langhus med omgivende hegn. Dateringen på disse huse er ældre germansk jernalder.

Mod NØ, i den sydlige kant af Kalbygård Skov, ses tre gravhøje, sb.1-3, med ukendt datering. Berejser K. Bahnson skriver om den centrale høj i sognebeskrivelsen i 1894: ” *Storehøj. Beliggende højt paa Skraaningen af en naturlig Bakke. Højde 12-17'; Diam 75'. Højen er gennemgravet i Retning SØ-NV med en 14' bred Indskæring gennem hele Højen i Dybde fra 6-12'. Her fandtes i 1893 60-70 Ravperler af forskellig Størrelse. I Indskæringens Sydside centralt i Højen ses mange Sten c 5-12" store i et Lag af c 3's Tykkelse under Højens Top. Tidligere er fundet Broncesager, formentlig et Sværd*”.

I 2017 fandt to detektorførere 4 stykker af et bronzesværd, ca. 200 meter vest for Storhøj, på en forhøjning i landskabet som sandsynligvis har rummet en nu bortpløjet jordfæstegrav. Ydermere er der, ligeledes ved detektorbrug, fundet et stykke af en dyrefibel med forsølvning. Dette fibelfragment dateres til yngre germansk jernalder.

Figur 2: Sværdstykker af bronze fundet på Kalbygårds jorder.

I Låsby-området er der desuden, i forbindelse med den nye Herning-Århusmotorvejs anlæggelse, fundet spor af bebyggelse fra flere forskellige tidsperioder, hovedsageligt fra jernalderen, men også fra bronzealderen, samt talrige spor efter middelalderens marksystemer i form af agerrener. Desuden findes, lige øst for den berørte lokalitet, hovedgården Kalbygård, som gennem skriftlige kilder kan spores tilbage til 1100-tallet, hvor biskoppen i Århus testamenterede gården til Øm Kloster.

Figur 3: Oversigt over Kalbygård grusgrav. Kortet er et par år gammelt, og illustrerer ikke de nyeste udgravede arealer mod øst. Kalbygård hovedgård og landsbyen Flensted ses i nederste højre hjørne. De, for rapporten gældende, arkæologiske områder er markeret med en rød streg. Kortmateriale: Geodatastyrelsen.

Administrative data

Herunder følger en detaljeret beskrivelse af omstændighederne før, under og efter udgravningen. Dette gøres for at illustrere den komplicerede sagsgang. De med initialer benævnte arkæologer arbejder/arbejdede alle for Museum Skanderborg på pågældende tidspunkt.

16. december 2014: AVJ kører ud på besigtigelse efter henvendelse fra grusgraven, og det konstateres hurtigt, at det, af grusgraven, afrømmede område er fyldt med stolper. Der afrenses og ridses ind så godt det kan lade sig gøre, da der er efterladt en hel del små jorddynger og muldrester.

17. december 2014: MSB og AVJ afrenser og opmåler, og der findes hegnsforløb samt huse, heriblandt et C-formet værkstedshus, som dateres til germansk jernalder. Der indsendes budgetansøgning til Slots- og Kulturstyrelsen på systematisk udgravning. Dette budget bliver senere annulleret.

10. februar 2015: AVJ besigtiger et område nord for germanertidsgårdsanlæggene, og finder en grube samt 1 stolpehul. Området frigives.

26. februar 2015: AVJ trækker 4 grøfter i en, af museet, egenbetalt forundersøgelse (4700 m²). I det nordøstlige hjørne ligger den vestlige halvdel af et germanertidshus med velbevaret vægforløb. Der udarbejdes et budget, som skal dække et interesseområde på i alt 920 m², hvilket inkluderer den østlige halvdel af huset, som endnu ligger under muld, ude i ikke-forundersøgt råstofområde. Budgetansøgning indsendes.

8. april 2015: AVJ trækker 4 grøfter i en, af museet, egenbetalt forundersøgelse (4800 m²). I de to vestlige grøfter ses massive anlægsspor, de to østlige grøfter frigives. Der indsendes budgetansøgning til Slots- og Kulturstyrelsen på systematisk udgravning.

15.-16. april 2015: Den vestlige halvdel af det velbevarede germanertidshus udgraves (MSB, MVR, AVJ, EHZ). Desuden frigives et område ovenfor det gårdsanlæg, der blev fundet d. 17. december 2014. Enkelte stolper samt den nordligt og ensomt liggende grube snittes dér.

21. april 2015: AVJ trækker 4 grøfter i en, af museet, egenbetalt forundersøgelse på ca. 4500 m² nord for det snittede germanertidshus. Der bliver fundet 1 vådområde uden aktivitetsspor, 1 kogestensgrube samt 1 stolpe. Området frigives til grusgraven.

15. juni-1. juli 2015: Der igangsættes en systematisk undersøgelse af det område, som blev muldafrømmet 17. december 2014 samt det udpegede område, som blev forundersøgt d. 8. april 2015. Der findes 2 germanertids-gårdsanlæg med diverse hegn og bygninger i forlængelse af det udgravede gårdsanlæg fra november 2014.

Desuden konstateres det, at der uden museets vidende er blevet bortgravet et ca. 5000 m² stort område, lige der, hvor den anden halvdel af germanertidshuset (udgravet d. 15.-16. april 2015) lå og ventede på at blive udgravet.

Udgravning af halvt germanertidshus:

Den 2. marts 2015 indsendes ansøgning på et systematisk udgravningsbudget til godkendelse hos Slots- og Kulturstyrelsen vedrørende 920 m², hvorpå der ligger et germanertidshus.

Den 15. april 2015 godkender Slots- og Kulturstyrelsen udgravningsbudgettet.

Den 16. april 2015 accepterer bygherre budgettet.

Bygherre: JJ-grus A/S, Låsby. Kontaktperson: Kjeld Emil Svane Knudsen.

Udgravning af to germanertids gårdsanlæg:

Den 29. april 2015 indsendes systematisk udgravningsbudget til godkendelse hos Slots- og Kulturstyrelsen.

Den 8. juni 2015 godkender Slots- og Kulturstyrelsen udgravningsbudgettet.

Den 10. juni 2015 accepterer bygherre budgettet.

Bygherre: JJ-grus A/S, Låsby. Kontaktperson: Kjeld Emil Svane Knudsen.

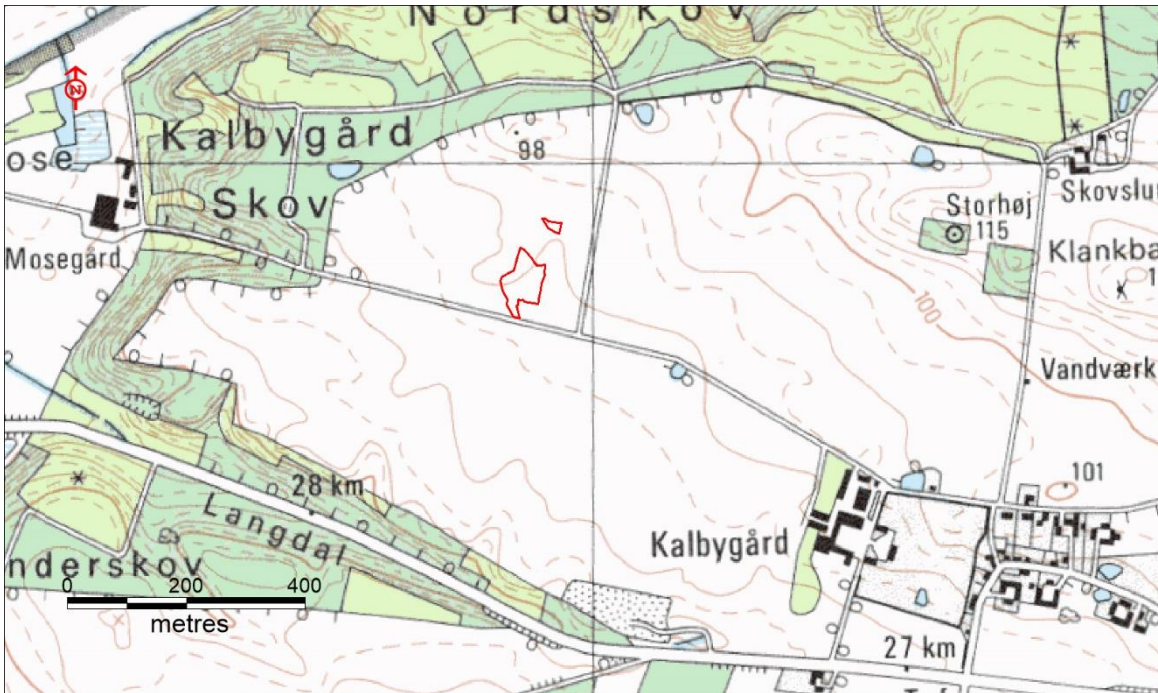
Ansvarlig for begge undersøgelser: Museum Skanderborg, Adelgade 5, 8660 Skanderborg.

Dokumentationsmateriale bestående af fund, fotos, tegninger og beretning opbevares på Museum Skanderborg, Adelgade 5, 8660 Skanderborg.

Topografi, terræn og undergrund

Lokaliteten ligger på et let skrånende terræn, på et større NV-SØ-gående plateau, omkring kote 95-96 (DVR90). Nord for Kalbygård Skov, ca. 700m væk, løber Lyngbygård Å. Her ved kanten af ådalen stiger terrænet kraftigt, hvorefter det falder brat igen ned mod selve åløbet. Området syd for Kalbygård skov er i det hele taget meget oplagt til oldtidsbebyggelse med dets højtliggende og forholdsvis flade terræn.

Undergrunden er let gruset og let leret sand. Muldlaget er ca. 30 cm tykt.

Figur 4: 4 cm kort med højdekoter. Det ses tydeligt, at området er næsten fladt og kun ganske gradvist stigende mod NØ. Kortmateriale: Geodatastyrelsen.

Målesystem

Alle anlæg samt udgravningsfeltets afgrænsning blev opmålt med GPS i projektion Euref 89 zone 32. Herefter blev data konverteret til Mapinfo via MapDigi.

Øvrige data

Undersøgelsen af germanertidshuset startede d. 16. april 2015 og sluttede samme dag.

Undersøgelsen af de to germanertidsgårde startede d. 15. juni 2015 og afsluttedes d. 1. juli 2015.

Det arkæologiske arbejde blev udført af Merethe Schifter Bagge, Heidi Mikkelsen, Nanna Kirkeby, Ejvind Hertz, Morten Valdorf Rasmussen samt Anja Vegeberg Jensen (daglig leder).

Muldafrømningen blev udført med maskine samt maskinfører fra grusgraven. Der blev anvendt en gravemaskine på bælder med en ca. 2,5 meter bred, groft tandet skovl, der efterlod striber af muld, og derfor ikke frempræparerede en optimal undersøgelsesflade. Af den grund var der flere gange behov for at måle konstruktioner og anlæg op igen efter yderligere manuel afrensning.

Vejret var generelt ikke til besvær i forhold til udgravningerne. Dog var der ret tørt i sommerudgravningen, og visse anlæg kunne ikke undersøges pga. udtørring.

Heidi Mikkelsen og Anja Vegeberg Jensen har stået for indtastning af data i MUD, Museernes Udgravningsdata, samt udført fundbeskrivelse.

Udgravningsmetode

Udgravningsfelterne blev muldafrømmet med maskine af en enkelt omgang. Maskinassistenten kom fra grusgraven, og blev udført af en maskinfører, som før havde arbejdet med arkæologer ved udgravninger. Dog var det anvendte maskinmateriel ikke optimalt, da maskinen ikke kunne tilte skovlen. Desuden var skovlen også udstyret med en tandet kant, som lavede striber af jord, der efterfølgende skulle fjernes manuelt.

Anlæggene blev GPS-indmålt så vidt muligt lige efter muldafrømningen. Efterfølgende blev et udvalg af anlæg snittet med håndskovl og registreret. Særligt interessante anlæg blev tømt, og udvalgte anlæg blev fotograferet. Floteringsprøver til makrofossilanalyse blev udtaget fra relevante anlæg, og fund blev indsamlet, i videst muligt omfang også fra anlæg, der ikke blev snittet.

Floteringsprøverne er behandlet på Naturvidenskabelig afdeling på Moesgård Museum, og jordprøverne er primært taget med henblik på makrofossilanalyser samt C14-dateringer. Resultaterne behandles senere i rapporten.

Undersøgelsens resultater

Der er i alt undersøgt 5072 m². Ved udgravningen blev der registreret 1240 anlæg. Herimellem findes der anlæg, som ikke er undersøgt eller registreret af forskellige prioriteringsgrunde. De registrerede anlæg er indskrevet og kategoriseret i MUD, Museernes Udgravnings Data.

Anlæggene bestod af 1064 stolpehuller, 43 gruber, 21 naturfænomener, 1 ildsted, 1 agerren, 9 udefinerede fyldskifter, 27 afgrænsninger i form af hegn, grøfter eller væggrøfter, 1 stenspor, 1 nyere tids dræn. 64 numre udgår.

Der blev anvendt fundnumre fra X40-X79 samt fra X466-X490. Hvert x-nummer kan godt indeholde flere genstande. Af jordprøver blev der taget i alt 38 stk.

Der er således 24 x-numre, som indeholder keramik. Derudover er der fundet en knusesten og en kværnsten. 1 x-nummer dækker over knoglemateriale.

Der blev anvendt tegningsnumre fra T15-T30 samt taget fotos fra F1/90 – F1/163 samt F1/242 og F1/287-F1/293.

Der kunne ialt udskilles 10 konstruktioner (K14-K23) i form af huse og hegn.

Udgravningens hus- og hegnskonstruktioner falder alle ind under samme dateringsramme i germansk jernalder. Der er foretaget C14-datering af to huse, og resultatet koncentrerer sig omkring årene 400-550 e.Kr. Mere indgående beskrivelse af dateringerne findes under hvert enkelt anlæg/konstruktion.

Anlæg

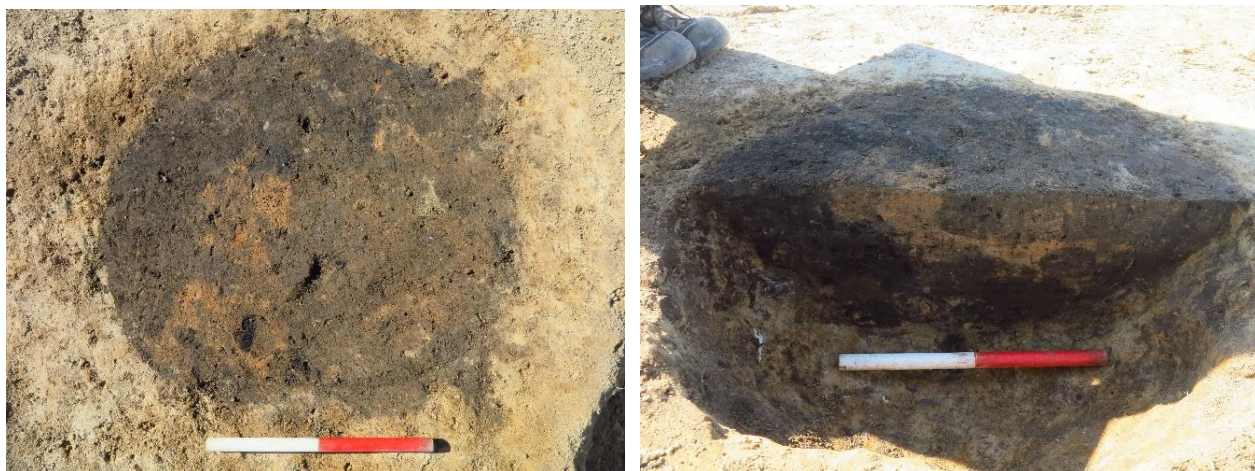
Anlæg er en samlet betegnelse for spor efter, hvor man har gravet huller i forhistorisk tid.

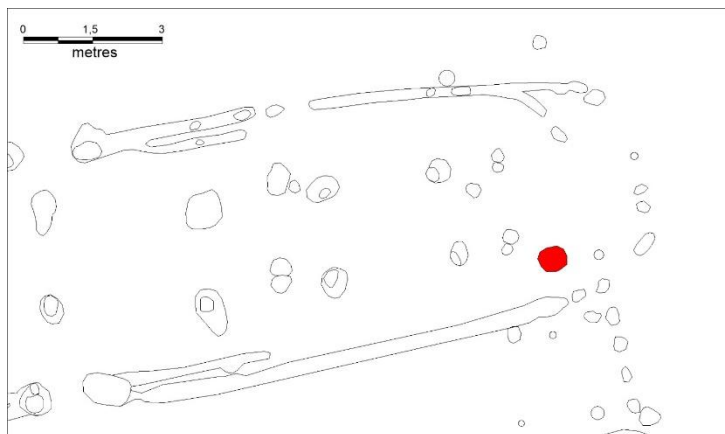
Diverse anlæg

A2028: Kogegrube eller lignende. Måske endda en lille mile. Placeret i den østlige ende af langhus K19. Anlægget er 74 cm i diameter, 25 cm i dybden og med afrundet bund. Fylden er mørk gråbrun let leret sand med en masse trækul, og med en gulligrød plet i midten, som ser varmepåvirket ud.

Kogegruben er placeret lidt alternativt inde i huset, så en eventuel sammenhæng er måske ikke det mest oplagte. Det kan dog ikke udelukkes.

Figur 5: Kogegrube A2028. Set ovenfra samt i snit.

Kogestensgrube

Kogestensgruber er fortidens kuglegrill, hvor man har tændt op og stegt på eftervarmen i en lukket beholder. I stedet for grillkul og tændvæske har de tændt bål i et hul i jorden og varmet sten op. Stenene har så afgivet varme til stegen, og hullet blev lukket med græstørv eller bare tildækket med jord. Fortidens mennesker har nok haft stegen pakket ind, så den ikke knasede alt for meget, når den efter et par timer i jorden var gennemstegt og klar til servering.

Figur 6: Hus K19 med kogegruben markeret med rødt.

A1656: Grubekompleks. Delvist snittet, og består af flere mindre gruber. Dette grubekompleks skærer tydeligt ind over hus K17, og derfor er huset K17 ældre end gruberne. Gruberne indeholdt desværre ikke daterende keramik, men må stamme fra en yngre bosættelse. Gruberne kan ikke knyttes til den østlige gård som det ellers var antaget i starten. Denne gård er nemlig ældre end den vestlige gård, da der findes stratigrafisk evidens herfor (beskrives under K18).

Huse/hegn/staklader, beskrivelse af fremgangsmåde

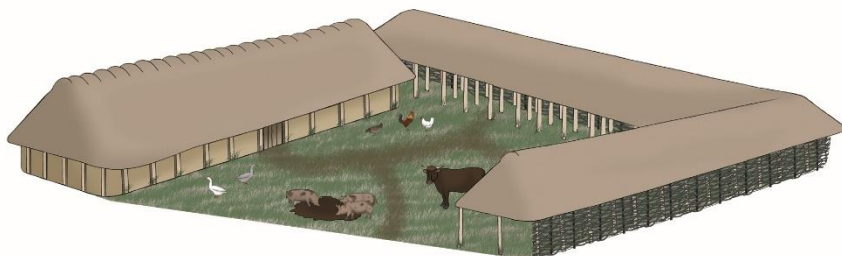
Langhusenes bredde måles fra indgangsstolpernes centrum, tværs over huset til modstående indgangsstolpes centrum. Husenes længde måles fra den ene gavl til den anden. Der måles desuden afstand mellem stolpesættene i øst-vestlig retning, så man kan få en fornemmelse af moduler eller "rumstørrelser" mellem de enkelte sæt. Dette gøres også fra stolpecentrum til stolpecentrum. At der er tale om afgrænsede rum, det er helt sikkert ikke altid tilfældet. Men når der nævnes rum herunder, så menes der mellemrum mellem to tagbærende stolpepar, og ikke et afgrænset rum som sådan med vægge, med mindre dette er udspecificeret.

Datering nævnes ikke, med mindre der foreligger en C14-datering. Ellers falder alle konstruktionerne ind under dateringsrammen ældre germansk jernalder, baseret på hustypologi og keramikfund.

Konstruktioner, definition af disse

De definitioner, der benyttes er således langhus, økonomibygning/værkstedshus/udhus og staklade samt hegnstyperne faskinehegn, sadeltagshegn og enkeltraded hegn.

Langhus-definitionen anvendes, når der formodes at være tale om et beboelseshus eller hovedhus i gårdsenheden. Økonomibygninger, værkstedshuse eller udhuse er oftest mindre end langhusene, og kan være konstrueret på forskellig vis.

Figur 7: Eksempel på opbygning af gård med langhus omgivet af sadeltagshegn.

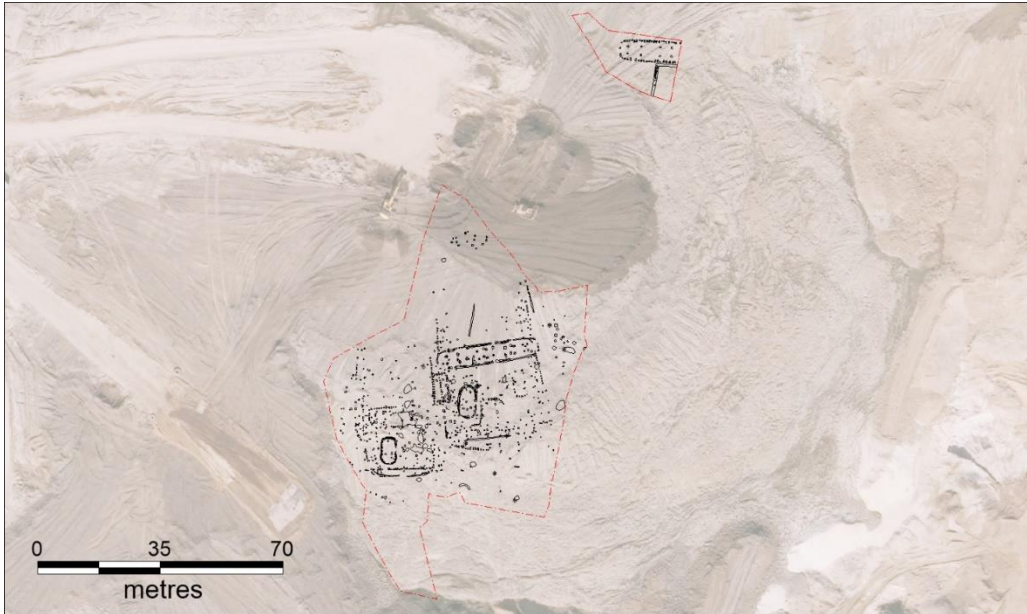
Hus- og hegnskonstruktioner

K14: Langhus, halvdelen frilagt (den vestlige del). Der er fundet fire sæt tagbærende stolper og i alt tre indgange. Længden af det fremdragede hus er knapt 17 meter fra den vestlige væg og ind til udgravningsgrænsen mod øst. Bredden af huset er 5,5 meter, målt ved indgangen midt på huset. Den ene indgang findes i den sydlige væg, helt ude i vestenden af huset, og indgangen fører ind i det første rum som dannes af et sæt tagbærende stolper. De andre to indgange ligger der, hvor det formodes at midten på huset er. Fylden i stolperne er generelt meget ens. Stolpespor ses i få af de tagbærende stolper samt i enkelte indgangsstolper. En del vægstolper er ikke snittet, men generelt er fylden gråbrun.

Figur 8: Hus K14. Syd for huset ses et stensat dræn, som kan dateres til nyere tid. På billedet til højre ses et foto (set fra øst) af området ved det stensatte dræn. Stolperne i den sydlige husvæg står tydeligt frem mod den gulbrune undergrund.

Den østlige ende af huset blev aldrig undersøgt, da denne blev bortgravet af grusgraven. Aftalen havde ellers været, at det ville være muligt at undersøge østenden, blot på et senere tidspunkt. Denne aftale blev dog ignoreret eller glemt af grusgraven, og hele 1,6 hektar, som museet ikke havde forundersøgt, blev gravet væk. Derfor er der helt sikkert forsvundet et halvt langhus, men formodentlig også et ukendt antal tilhørende bygninger. K14 ligger et godt stykke nord for resten af de konstruktioner, der herunder vil blive beskrevet, og må høre til et gårdsanlæg for sig.

Figur 9: Her ses langhus K14 ligge i den øverste kant af billedet, mens de to afsluttede gårdsenheder ligger længere mod syd. K14 må derfor tilhøre en gårdsenhed, som desværre er blevet gravet væk.

Det østlige gårdsanlæg (ældste gård)

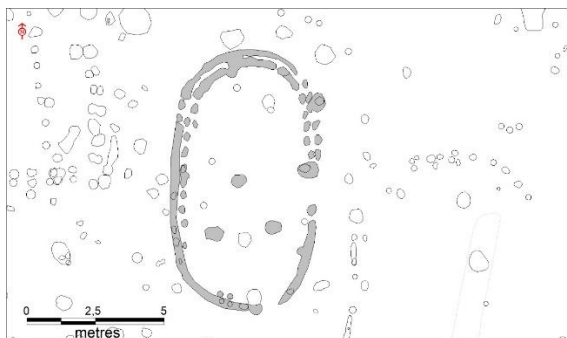
Dette gårdsanlæg rummer konstruktionerne K18 (værkstedshus), K19 (langhus) og K22 (sadeltagshegn) og er i alt 1144 m² stort. Inde i langhuset K19 i østlige gårdsanlæg ses tre stolpepar, som ikke er en del af huset, og disse kan muligvis være en økonomibygning, der også hører til det vestlige gårdsanlæg. Desuden er det muligt at K20 også hører til denne gård.

Figur 10: Det østlige gårdsanlæg: Denne gård formodes at være ældst pga. et stratigrafisk forhold, hvor en af hovedhusets tagbærende stolper i den vestlige gård skærer gennem en stolpe i det C-formede hus i den østlige gård.

K18: C-formet værkstedshus. Består af 3 tagbærende stolper, omløbende dobbelt væggrøft med små runde eller kløvede stolper gravet ned i væggrøften, samt en døråbning i væggrøften mod øst.

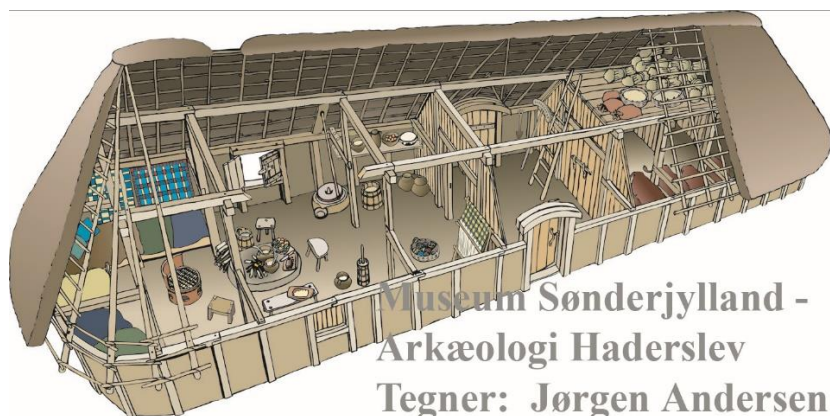
Huset er nord-sydvendt og måler 9,5 meter i længden og 5,5 meter i bredden.

Figur 11: C-formet værkstedshus K18.

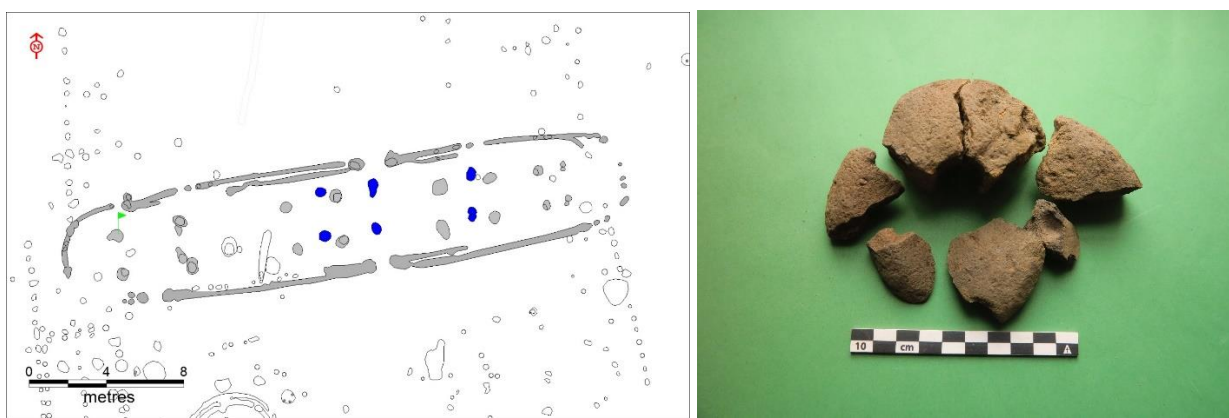
Den sydlige del af væggrøften er kun synlig i overfladen. Ved snit 2, som ligger mod sydvest er der intet at se af grøften. De nordlige dele af væggrøften er meget mere tydelig og mørkere. Forklaringen kan være, at terrænet falder mod syd, og at man her ikke har gravet så dybt i undergrunden, som mod nord. Generelt ses tydelige stolper og grøft, og der ses stolpespor i de tagbærende stolper samt i indgangsstolperne. Dobbelt væggrøftforløb med synlige stolper og "tomt" mellemrum. Undergrunden består af sandet ler, som under udgravningen er meget tørt. Stolperne var dog ret bløde og nemme at snitte. Huset K18 "karambolerer" med hus K17, hvilket gør, at bygningerne ikke kan have eksisteret samtidigt. En tagbærende stolpe i hus K17 skærer desuden ned i K18's væg mod syd. Derfor kan det konkluderes, at K17 er yngre end K18.

K19: Langhus. Hovedhus i det østlige gårdsanlæg, øst-vestvendt, og måler 29 meter i længden og 5,3 meter i bredden. Terrænet er faldende mod øst. Består af 8 sæt tagbærende stolper, omløbende dobbelt væggrøft, med tre påviste indgange, en på sydsiden i vestlige ende og en dobbeltindgang lidt øst for midten. Det andet tagbærende par fra vest er begge knyttet til mindre stolpehuller ind mod midten af huset, der måske kan indikere, at der her har været en indvendig dør og dermed en påvist ruminddeling. Afstandene mellem de tagbærende stolpepar er fra vest mod øst: Fra gavl til 1. par er der 2,8 meter, dernæst 3,3 meter, 5,5 meter, 2,6 meter, 5,3 meter (indgangsrummet), 2,7 meter, 2,4 meter, 1,3 meter og fra sidste par til gavl i østenden er der 2,8 meter. Østgavlen ser desuden ud til at være lavet om på et tidspunkt, da der ses to forløb af gavlstolper i denne ende af huset.

Figur 12: Langhus, som det kunne have taget sig ud i germansk jernalder.

I langhus K19 er der desuden fundet en halv vævevægt i en større stolpe A1161, som befinder sig indenfor væggene, men som i forhold til huset ikke har en afklaret funktion. Vævevægten, som jo kun er halv, har en egenvægt på ca. 220 g. derfor formodes det at en hel ville veje omkring 450 g. i hel tilstand. Denne vægt omkring de 300-500 g. findes ret ofte, og skyldes at en vævevægt af denne beskaffenhed er anvendelig til flere forskellige typer stof. Man taler her om en minimums- og maksimumskapacitet af en vævevægt, alt efter hvilken trådspænding det pågældende stofs trendtråde kræver. Dog er disse knapt étpunds-vævevægte mest velegnede til brug af lidt kraftigere trendgarn til tekstiler af medium kvalitet (Mannering m.fl., s. 66-67 samt Ulriksen m.fl., s. 324).

Figur 13: Langhus K19. Blå stolper markerer et overlappende økonomihus. Grønt flag viser, hvor der er foretaget C14-datering. Desuden fragmenteret vævevægt fra stolpe i beboelsesdelen af huset.

Der er foretaget to C14-prøver på forkullet byg fra den tagbærende stolpe A1170, og prøve 1 giver et resultat mellem 389AD-540AD (AAR26395), mens prøve 2 giver et resultat mellem 410AD-542AD (AAR26396). Det vil sige, at huset er opført på overgangen mellem yngre romersk-ældre germansk jernalder.

Inde i K19 ses tre sæt stolper, som i starten blev regnet som en 2. fase i K19, men som ved nærmere granskning i stedet må være et økonomihus, der knytter sig til det vestlige gårdsanlæg. Disse tre sæt er markeret med blå farve på ovenstående illustration. Denne konstruktion ligger udenfor hegnet, der omkranser den vestlige gård.

K22: Sadeltagshegn, som omkranser K19 og K18. K19 ser faktisk ud til at være en integreret del af sadeltagshegnet, idet begge gavle "stikker ud" igennem sadeltagshegnet. Det ser dog helt autoriseret ud, og har da givetvis været en stor fordel for læ-situationen langs med husets vægge. Desuden har man således skabt en helt lukket gårdsplads syd for langhuset. Hegnet ser ud til at være konstrueret helt traditionelt med en ydre, tætstillet stolperække. Her ser det ud til at stolperne er sat mellem 40 og 80 cm fra hinanden. Man må så formode, at der har været tætnet med risflet eller vidjeflet. Ca. 1,5 meter fra ydervæggen findes den tagbærende stolpe, og herfra er der yderligere en god meter ind til den indre stolperække, som er inderst mod gårdspladsen. Bevaringsgraden af hegnet er ikke for god, men det er tydeligt, at der er hegn mod vest, syd og øst. Kun mod nord ser det ud til, at der har været åbent. Størstedelen af K22 er kun beskrevet i

fladen. Stolperne er meget ensartede ovale, let rundbuede med brunt let muldet fyld og enkelte sten. Fylden er homogen og tydeligt afgrænset.

Figur 14: Sadeltagshegn K22. Omkranser den yngste gård (den østlige gård).

Det vestlige gårdsanlæg (yngre gård)

I 2014 blev der udgravet det, som nu her, ved denne udgravning i 2015 efter al sandsynlighed viser sig at være den allervestligste del af det såkaldt "vestlige gårdsanlæg". Dengang blev der undersøgt et hegn (K13) samt et mindre langhus (K12). Hegnskonstruktionen K13 viser sig også at køre videre ind over det aktuelle område, og skal måske ses som en primær fase af den vestlige gård, hvortil også det C-formede værkstedshus K15 muligvis hører til. På et tidspunkt er gården blevet for trang, og så har man udvidet gårdsområdet betragteligt, slettet den gamle indhegning og lavet en ny, der (stadigvæk) inkluderer værkstedet K15. Der opføres et nyt hovedhus (K17), og så er man gået fra en indhegning/gårdsareal på 750 m² til hele 1130 m².

Fase 1 af den vestlige gård har således rummet K12 (langhus), K13 (hegn), K15 (værkstedshus) og sandsynligvis K20 (staklade). K12 og K13 er således beskrevet i beretningskrivelsen fra 2014.

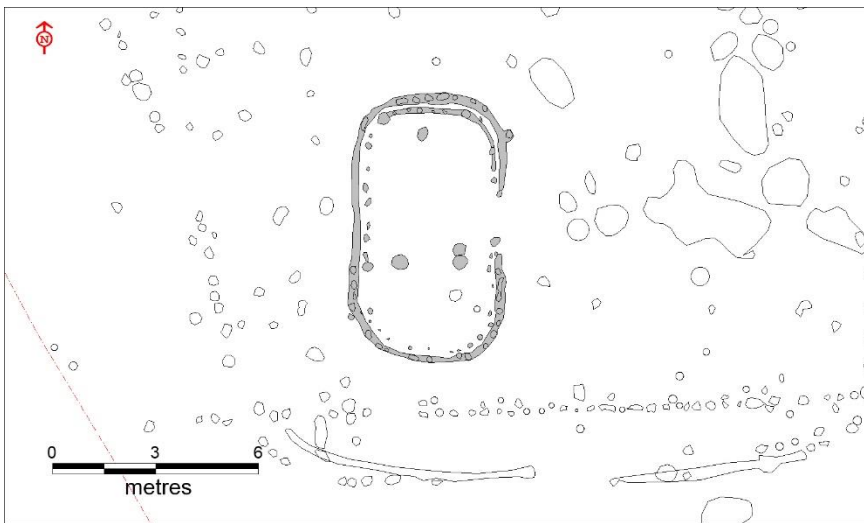
Fase 2 rummer K15 (værkstedshus), K16 (værkstedshus), K17 (langhus), K21 (økonomibygning) og K23 (hegn).

K15: C-formet værkstedshus, nord-syd orienteret. Består af tre tagbærende stolper og en omløbende, dobbelt væggrøft med døråbning mod øst. Huset er 7,6 meter langt og 4 meter bredt. Væggrøften, som er 20 cm bred, både på indvendig og udvendig side, er delvist utydelig, det samme gælder stolpehullerne deri. Dog er stolperne gedigne, ca. 15-20 cm dybe, mens væggrøften kun er få cm dyb. Langt de fleste stolper er trækulsfyldte, og huset formodes at være nedbrændt på et tidspunkt. Flere steder tyder det på, at det er kløvede planker, der er brugt til væggen.

Figur 15: Stolper fra hus K15. Det ses tydeligt, at vi her har at gøre med kløvede vægstolper. Til højre ses en afrenset hustomt, og væggrøften står forholdsvis pænt frem.

Man kan flere steder tydeligt se de kantede plankeaftryk, som kunne være 1/8-del eller 1/16-del spejkløvet træstamme. Enkelte vægstolper, særligt hjørnerne, er markante og dybe. Væggen består af to lave grøfter, hvor den yderste er dybest. Heri er sat stolper med ca. 40 cm's mellemrum. Der ses tre tagbærende stolper, en stolpe mod nord og to sidestillede mod syd. Disse stolper er mellem 35-50 cm dybe, og havde alle stolpespor. Der blev udtaget jordprøver, og indholdet blev analyseret på Naturvidenskabelig afdeling på Moesgård. Her fandt man ganske lidt havre og en del byg i prøverne.

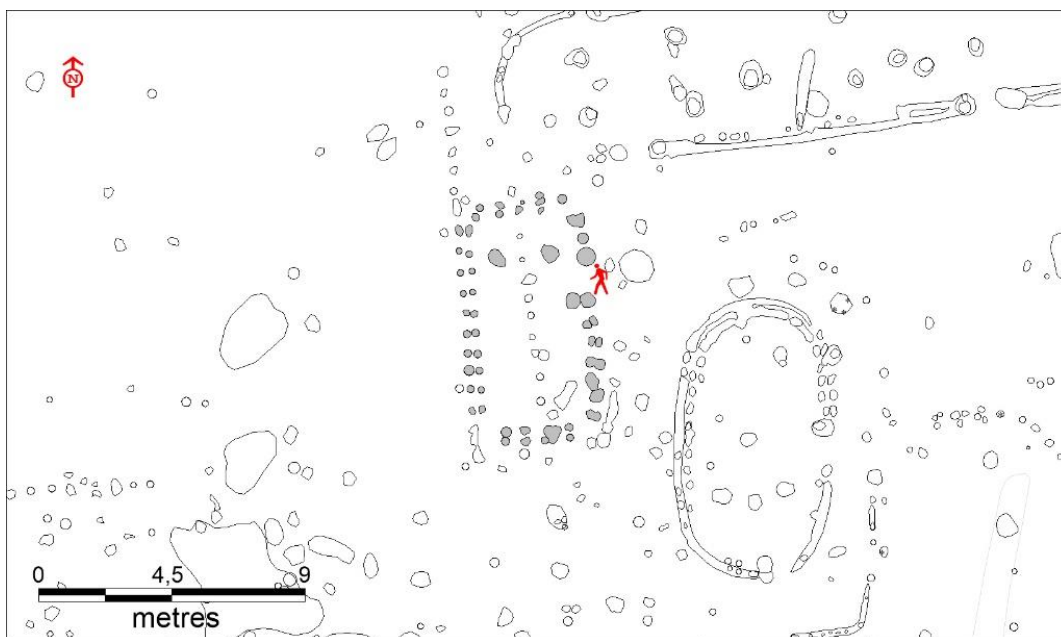

Figur 16: Værkstedshus K15. Funktion er ukendt, men må formodes at have haft en anden funktion end beboelse.

Konstruktionen af taget må have været udført som sadeltag, muligvis med bredt valmet tag i den sydlige ende. Hvorfor taget er konstrueret således er usikkert, men opstillingen med treskibet rum i den sydlige ende har måske skabt et mere brugbart arbejdsareal, end hvis der stod en stolpe lige midtfor, som der gør mod nord. Vægkonstruktionen formodes at være udført i vidjeflet og sandsynligvis med materiale stoppet ned i mellemrummet mellem de to flettede vægge, så vinden blev holdt ude.

K16: Økonomibygning, nord-syd orienteret. Huset er 8 meter langt og 4,1 meter bredt. Består af to tagbærende stolper samt vægge af dobbeltstillede stolper. Mod vest er huset med hele den vestlige væg forbundet med et nord-sydgående hegn, som går ned og kobler sig på hus K17. Der ses en døråbning mod øst, som ligger nordligt i forhold til midteraksen af huset. Dermed er der direkte relation mellem disse to huse.

Huset må formodes at være af samme skuffe som de C-formede huse, blot uden væggrøfter og uden en centreret døråbning. Ellers er husets størrelse samt konstruktionen med dobbelte vægge den samme. En ekstra krølle på K16 er desuden det hegn, som nærmest virker integreret i den vestlige væg, som også er den østlige afgrænsning af gårdsanlægget. Det betyder, at K16 faktisk ligger udenfor det indhegnede område.

Figur 17: Økonomibygning K16. Den røde mand markerer indgangen.

K17: Langhus. Består af 9 tagbærende stolpepar og et delvist bevaret vægforløb. Ingen indgange er påvist, men må formodes at have befundet sig i både nord- og sydvæggen ca. midtpå huset. Længden af huset er 38,3 meter og bredden anslås at være 5,7 meter, hvilket giver 218 m² under tag. Afstanden fra gavl til 1. stolpepar i øst-vestlig retning er 1,8 meter, dernæst 2,3 meter, 5,2 meter, 2,3 meter, 4,9 meter (muligt indgangsområde), 4,6 meter, 6,5 meter, 4,1 meter, 4 meter samt 2 meter fra det sidste tagbærende par og ud til vestlig gavl.

Der er foretaget to C14-prøver på forkullet byg fra en tagbærende stolpe A1683, og resultaterne er hhv. 331AD-432 AD (AAR26393) samt 407AD-538AD (AAR26394).

Figur 18: Langhus K17. Grønt flag markerer C14-prøve. Blå streg er lavet for at markere huset, så det bedre ses.

Der er fundet et ornamenteret keramikskår i tagbærende stolpehul A1825. Godset er lyst gråbrunt, meget fint magret, tynd karside. Glittet overflade med meget skarpt bugknæk. Ovenover bugknækket, på vej mod halsen, ses regelmæssige horisontale furer af 1,5 cm længde og 0,5 cm bredde. I knækket mellem hals og bug ses en omløbende fure. Dateringen er sandsynligvis ældre germansk jernalder (se Hambro Mikkelsen & Nørbach, side 76). Karret er af den finere slags, og er muligvis et husoffer af pars-pro-toto typen (del-af-helheden), som dækker over en skik, hvor en del af en genstand bruges som husoffer eller gravgave.

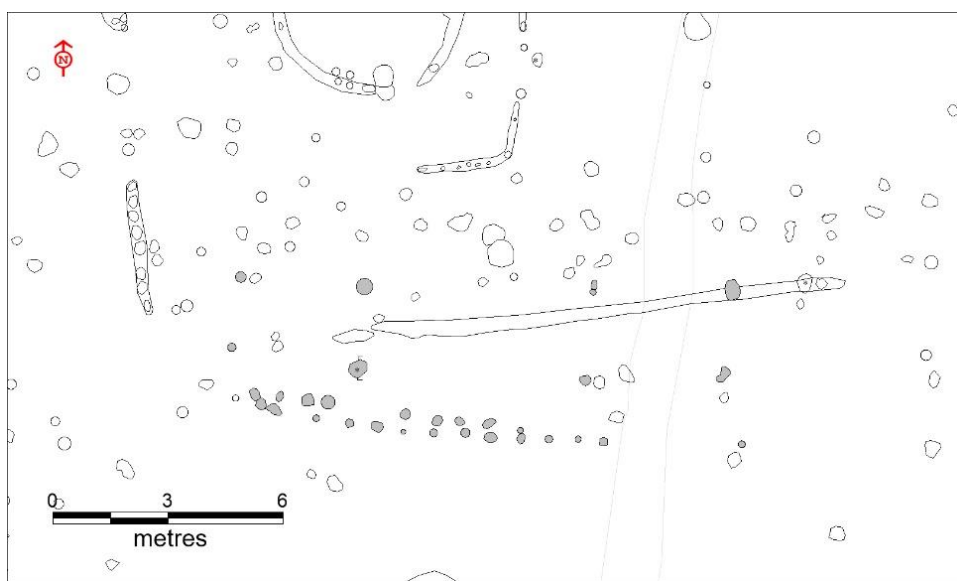

Figur 19: Ornamenteret keramik fra hus K17.

Selve udformningen af de to gårdsanlæg er også med understøtte den umiddelbare nære datering, idet opbygningen er meget ensartet: Hegn mod vest, syd og øst, åbent mod nord. Ingen bygninger nord for hovedhuset, C-formet værkstedshus ca. 3-4 meter syd for langhusets vestlige del og dette hus ligger desuden i et lukket gårdområde, som man kun kan komme ind i gennem langhuset.

K21: Økonomibygning. Består af tre sæt tagbærende stolper samt en delvist bevaret sydlig væg. Længden af huset er minimum 13 meter langt og ca. 5 meter bredt. Ingen identificeret indgang. Nordligt ses lidt mulige vægstolper i spredt fægtning, men da ikke meget i dette område er snittet, er det ikke muligt at afgøre, hvilke stolper der hører til konstruktion K21.

K21 er placeret syd for langhus K17, og hermed udenfor hegn. Det ser nemlig ud som om, at der kun er hegn omkring den vestlige del af langhus K17. Så strengt taget vides det ikke, om K21 overhovedet hører til den vestlige gård, eller om den har tilhørsforhold andetsteds.

Figur 20: K21, som formodes at være en økonomibygning, der ligger udenfor gårdsenhedens hegn. Stolper markeret med gråt.

K23: Sadeltagshegn, omkranser K15 og K17 (vestlige ende). Mod syd i hegnen ses to hegnsgrofter og en større åbning i hegnen, som måler 2,5 meter i bredden. Hegnet er en lidt rodet affære mod syd, men dette er givetvis fordi der tidligere har været et hegn, som har omkranset K14 og K13. Dette hegn er blevet revet ned, og K23 er dernæst opført, hvilket har betydet en fordobling af indhegnet areal. Hegnet er sporadisk bevaret, og er derfor svært at beskrive rent konstruktionsmæssigt. Det ser dog ud til at der er partier med sadeltag og partier med enkeltraded hegn. Som ved hegn K22 ser man også her, at der ikke er opstillet hegn mod nord. Det har tilsyneladende ikke været nødvendigt. Stolperne er alle meget trækulsholdige, hvilket også gør sig gældende ved en stor del af stolperne i K15.

Figur 21: Den vestlige gård med hegn K23 markeret med blå streg samt tilhørende bygninger markeret med rød.

Det er et lidt sjovt træk, at langhuset tilsyneladende stikker ud af hegnet mod øst. Men der er sikkert også fordele ved at have adgang til sin staldlænge udenfor hegnet. Dyrene kan man jo på denne måde holde ude fra gårdspladsen, så færdslen herinde forbeholdes menneskene.

K20: Består af 4 tagbærende stolper. Måler 2,1 meter (nord-syd) x 2,5 meter (øst-vest), hvilket vil sige, at bygningen er let rektangulær. Stolperne er mellem 31 og 44 cm dybe, 45-52 cm bredde og er rundbandede til let fladbandede. Ingen fund er tilknyttet. Tilhørsforhold er formodentlig den østlige gård, men en mulighed er også den første fase af den vestlige gård.

Naturvidenskabelige resultater

Afdelingen for Konservering og Naturvidenskab på Moesgård Museum har udarbejdet en analyse af makrofossile planterester fra lokaliteten.

Prøven fra det c-formede værkstedshus K15 viste tilstedeværelsen af arts-ubestemt byg samt avnklædt byg, og med et lille indslag af havre. Prøven fra langhus K17 viste tilstedeværelsen af en del arts-ubestemt byg samt avnklædt byg, og få havrekerner. Ydermere fandtes der i K17 relativt store mængder forkullet hør, og mængderne tyder på en regulær dyrkning med henblik på konsumering/olieudvinding eller på klædeproduktion. Prøven fra langhus K19 viste tilstedeværelsen af avnklædt byg samt en smule hør.

Alle de påtrufne arter er velkendte fra overgangen til germansk jernalder, hvor agerbruget er bygget op omkring avnklædt byg suppleret med andre arter som f.eks. havre eller olieholdige planter (se Jensen, P. M.)

På Kalbygård-udgravningen er afgrøderne byg, havre og hør således meget typiske for bebyggelser fra pågældende tidsperiode.

Sammenfatning

Som udgangspunkt gik arkæologerne ud fra, at den østlige gård var yngre end den vestlige gård. Desuden blev grubeområdet, der ligger midt i den vestlige gård, regnet for at høre til den østlige gård. Disse to antagelser viste sig at være forkerte, da de få stratigrafiske sammenfald af gårdene blev gransket.

Det viser sig, at det strøg af gruber, der ses løbe i nord-sydlig retning tværs over den vestlige del af hus K17, er yngre end huset selv, da gruben A1656 overlapper en tagbærende stolpe A2080. Ydermere ses endnu en stratigrafisk vigtig detalje ved tagbærende stolpe A2074 i K17: Denne tagbærende skærer ned i en vægstolpe i værkstedshus K18, og gør dermed denne bygning samt gårdsanlægget mod øst ældre end K17 og tilhørende gårdsanlæg mod vest.

Dermed ser kronologien således ud:

Figur 22: Den blå gård er ældst, dernæst bygges den røde gård delvist ovenpå ruinerne af den blå gård. Den røde gård har en primærfase mod vest, som blev udgravet i 2014. Afslutningsvis opstår et grubeområde (grøn streg) med lavbundede gruber ovenpå rød gård. Datering af disse gruber er ukendt, men er i hvert fald yngre end både blå og rød gård. C14-dateringerne kan ikke bruges til at udbygge denne stratigrafisk beviste datering, hertil ligger dateringerne for tæt. Dog kan man konkludere, at der formodentlig ikke har været langt rent dateringsmæssigt mellem de to anlæg.

Dateringen af lokaliteten er foretaget på C14-prøver fra to huse, nemlig K19 og K17. Disse dateringer rammer et tidsrum omkring overgangen mellem yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder. Denne tidsramme understøttes af en konstruktionsmæssig detalje, som har vist sig at være dateringsmæssigt signifikant i diverse bebyggelsesmateriale, brugt til udarbejdelse af relative jernalder-huskronologier for Jylland: Bredden mellem to tagbærende stolpehuller svarer til en given procentdel af husets totale bredde. En gradvis reduktion af den relative bredde af spændet mellem de tagbærende stolpepar er tydeligt målbart: Fra 58% af husets totale bredde i 1. og 2. årh. AD til 38% i det 5.-7. årh. AD, uden at den totale bredde af husene ændres

nævneværdigt. Spændet mellem to tagbærende stolper i hus K17 er 39,6% af husets totale bredde, hvilket placerer huset i en relativ dateringsramme, der korresponderer med C14-dateringen. Samme procedure udført på langhus K19 giver en procentdel på 37,5%.

Desuden ses det, at modulopbygningen af beboelsesdelen i langhusene bliver mindre tydelig op gennem yngre germansk jernalder (ovenstående afsnit, se Laursen & Holst, 2017).

Modulopbygningen i beboelsesdelen i både K17 og K19 er forholdsvis markant, og dette tyder på at husene skal henføres til den ældre del af germansk jernalder.

Kalbygård grusgrav har vist sig at rumme en stor bebyggelse fra germansk jernalder, idet den her omtalte bebyggelse således kun er den vestlige start på et tæt bebygget område. Udgravninger foretaget gennem 2016-2019 har afsløret kommunens, indtil videre, tættest bebyggede og mest komplicerede germanertidslokalitet.

Den forholdsvis overskuelige opbygning af de to beskrevne gårde i denne beretning forsvinder fuldstændig i kommende bebyggelse, hvilket tyder på et længere ophold på stedet, hvor man ser bygninger og konstruktioner overlape ganske meget. Det bliver derfor yderst interessant at se, om huse, hegn og gårdenes opbygning kan give oplysninger om den relative kronologi på stedet. Fornemmelsen er, at bebyggelsen bevæger sig fra vest mod øst, men det vil kommende bearbejdning vise.

Figur 23: Vævevægt in situ, desværre ramt grundigt af spaden ved gennemsnitning af stolpen.

Figur 24: Udgravningssituation fra Kalbygård grusgrav.

Den nationale forskningsstrategi indenfor udgravning af jernalderlokaliteter prioriterer især bebyggelse med gode bevaringsforhold, husudvikling, særtræk og funktionsbestemmelse af konstruktionerne. På denne lokalitet har det været muligt at lægge ny viden til puljen omkring flere af disse kategorier. Blandt andet er der leveret nye data omkring udformning af værkstedshuse, og det har været muligt at bekræfte den antagne relative kronologi for langhuse, målt på procentvis andel af bredden af spændet mellem de tagbærende stolper i forhold til husets totale bredde, som fremlagt i artiklen skrevet af S. V. Laursen & M. K. Holst 2017.

Fremtidigt arbejde på stedet

Området er nu færdigundersøgt og er frigivet til videre grusgravning. Landskabet omkring Kalbygård/Flensted By har vist sig at indeholde mange spor fra oldtid og historisk tid, hvilket bør tages til efterretning, hvis der i fremtiden planlægges yderligere jordarbejde i området.

Museum Skanderborg d. 13-12-2019

Anja Vegeberg Jensen, arkæolog

Litteratur:

- -Hambro Mikkelsen, P. & L. C. Nørbach 2003. "Drengsted. Bebyggelse, jernproduktion og agerbrug i yngre romersk og ældre germansk jernalder". Jysk Arkæologisk Selskab, 2003.
- Jensen, P. M. 2018. "SBM1131, Kalbygård grusgrav (FHM 4296/1171). Arkæobotanisk analyse af forkullede planterester fra tagbærende stolper i tre huse fra ældre germansk jernalder". Nr. 3, 2018, Moesgård Museum.
- -Laursen, S. V. & M. K. Holst 2017. "Late Iron Age Longhouse Chronology. A study aimed at constructing a formal house chronology for the Late Iron Age, based on selected localities in central and eastern Jutland". Danish Journal of Archaeology.
- -Mannering, U. m.fl. 2017. "Arkæologisk tekstilforskning. Baggrund og ny viden". Nationalmuseet.
- -Ulriksen, J. m.fl. 2018. "Vester Egesborg. En anløbs- og togtsamlingsplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid på Sydsjælland". Aarhus Universitetsforlag.

Yngre jernalder

Tidsrummet fra 400 e.kr.-750 e.kr. kaldes for yngre jernalder. Yngre jernalder inddeles i to underperioder: ældre germansk jernalder (400-550 e.kr.) og yngre germansk jernalder (550-800 e.kr.). Perioden hedder germansk jernalder fordi de folk der beboede egnene nord for Romerrikets grænser – i det nuværende Tyskland og Sydsandinavien kaldes for germanere.

I germansk jernalder er der stor forskel på rige stormænd og fattige bønder. Rige stormænd handler med prestigevarer som f.eks. guld og glas på handelspladser tæt på havet. Her lægger skibe fyldt med varer til og sejler ud, glaskunstnere, guld og sølvsmede samt håndværkere arbejder, og handelsmænd falbyder deres varer. Stormænd og fyrster bor på store gårde og har kæmpe haller til fester, religionsdyrkelse og repræsentation. Almindelige bønder må nøjes med mindre huse og lever et noget mere stille liv – ude på landet, langt væk fra magtcentre og handelspladsernes tumult.

Dagligliv

For hovedparten af de mennesker, der levede i jernalderen, var gården, husdyr og landbrug det daglige omdrejningspunkt. De boede på gårde, hvor bolig og stald lå i samme hus, bygget af træ, ler og strå. Til huset hørte ofte mindre udhuse og en indhegnet gårdsplads. Lige uden for gården, lå små marker. På enge i nærheden hentede man hø til kvæg og heste. Og endnu længere væk lå overdrevet, hvor husdyrene kunne græsse sig tykke og fede i løbet af sommeren.

Hvad havde de på?

Fiblen, som ses her, blev tabt af en kvinde i ældre germansk jernalder. Fibler er jernalderens svar på sikkerhedsnåle. De holdt klæder af vævet uldtøj samlet og på plads, og så fungerede de som smykker.

Hvis en kvinde havde mange smykker af guld, så var hun rig og højt på strå, havde hun få smykker af jern, så var hun mindre fin.

Tidstavle

År f./e. Kristus

